

УДК 130.2:141.7:316]:316.422

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.3>

БАГАТОВИМІРНІСТЬ І МНОЖИННІСТЬ СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ

Наталя Головіна

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
факультет педагогічної та мистецької освіти,
кафедра образотворчого мистецтва
вул. Остроградського, 3, 36000, м. Полтава, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2915-5869>*

Едуард Дарюга

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
факультет технологій та дизайну,
кафедра культурології, філософії та музеєзнавства
вул. Остроградського, 3, 36000, м. Полтава, Україна
<https://orcid.org/0009-0008-5819-4895>*

У статті здійснена спроба постановки проблеми потреби у комплексному міждисциплінарному осмисленні багатовимірності та множинності сучасних соціокультурних трансформацій, що відбуваються в умовах прискореної глобалізації. Основною метою дослідження є комплексний аналіз еволюції концептуального осмислення багатовимірності та множинності сучасних соціокультурних трансформацій, а також теоретичних підходів до розуміння змін, що охоплюють соціальні структури, культурні моделі, ідентичності, а також засоби комунікації в сучасному світі. Особливу увагу приділено впливу ключових глобальних викликів – цифровізації, урбанізації, екологічної кризи та зростаючої соціальної поляризації – на динаміку змін, які торкаються не лише інституційного устрою, а й глибинних психокультурних рівнів людського буття.

У роботі простежено еволюцію наукової думки від класичних модернізаційних теорій, що прагнули до уніфікованих моделей прогресу, до сучасних постмодернізаційних концепцій, які підкреслюють множинність, фрагментарність, гібридність, нелінійність та контекстуальність соціокультурних трансформацій. Проаналізовано внесок провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників, що трактують соціокультурні трансформації як багаторівневі й взаємопов'язані процеси, які вимагають аналізу як на макросоціальному, так і на мікрокультурному рівні. Обґрунтовано необхідність подальшого поглиблення міждисциплінарного підходу до дослідження трансформацій із залученням соціології, філософії, культурології, антропології, медіадосліджень і технологічних студій. Зроблено висновок, що критичне осмислення соціокультурних трансформацій є важливою передумовою для розуміння природи глобальних змін і формування стратегій сталого, справедливого та життєздатного розвитку суспільства в XXI столітті.

Ключові слова: трансформація, модернізація, «множинна модернізація», «рефлексивна модернізація», постмодернізація, глобалізація, глокалізація.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальних змін соціокультурна трансформація постає як складний, багаторівневий і багатовимірний процес, що пронизує всі сфери суспільного життя – від економіки, політики та культури до медіа, технологій, екології, освіти, тілесності, ідентичності та сексуальності. Ці трансформаційні процеси більше не можуть бути пояснені крізь призму лінійного прогресу чи модернізаційного поступу

за західною моделлю; натомість вони постають як багатовекторний, динамічний та контекстуально зумовлений рух, що формується на перетині глобальних трендів і локальних особливостей.

Необхідність вивчення багатовимірності соціокультурних трансформацій обумовлена глибинними структурними змінами, спричиненими цифровізацією, глобалізаційними процесами, інформаційним перенасиченням, екологічними загрозами, зростанням соціальної поляризації, загостренням криз ідентичності та воєнними конфліктами. Ці чинники не лише радикально змінюють структури суспільства, а й трансформують способи мислення, комунікації, соціальної взаємодії та сприйняття реальності.

У цьому контексті особливої ваги набуває міждисциплінарний підхід до аналізу трансформаційних процесів, що інтегрує здобутки соціології, філософії, культурології, політології, антропології, медіадосліджень і технологічних студій. Такий підхід дає змогу повноцінно осмислити складність і неоднорідність сучасної соціокультурної реальності.

Проблематика багатовимірності соціокультурних трансформацій має не лише теоретичне, а й важливе прикладне значення, оскільки її глибоке осмислення є необхідною передумовою для розробки ефективних стратегій адаптації суспільств до викликів глобальної епохи. Саме тому тема даної статті постає як особливо актуальна й своєчасна: вона спрямована на систематизацію основних концепцій і підходів до аналізу соціокультурних трансформацій, дослідження їхнього впливу на різні сфери людської діяльності, а також на пошук нових методологічних орієнтирів для подальшого міждисциплінарного вивчення трансформаційних процесів у глобальному та локальному контекстах.

Аналіз досліджень і публікацій. Нині існує значна кількість наукових праць, присвячених різним аспектам соціокультурних трансформацій. Зокрема, серед зарубіжних досліджень варто виокремити ті, в яких трансформаційні процеси розглядалися крізь призму модернізації. У цьому контексті варто виокремити роботи таких дослідників, як С. Ліпсет – «Політична людина: соціальні основи політики» [1], В. Росту – «Політика і стадії зростання» [2], а також Р. Арон – «Етапи розвитку соціологічної думки» [3] та «Демократія і тоталітаризм» [4]. У своїх працях вони намагалися окреслити загальні закономірності переходу від традиційного до сучасного модерного суспільства.

Разом із тим, деякі дослідження зосереджуються на неоднозначних наслідках модернізаційних процесів. Серед них – робота С. Гантінгтона «Політичний порядок у мінливих суспільствах» [5] та праця А. Гершенкрона «Економічна відсталість в історичній перспективі» [6], у яких порушено проблематику структурної нестабільності, що може виникати внаслідок швидких модернізаційних зрушень.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені ролі засобів масової інформації як рушійної сили соціокультурних трансформацій. Зокрема, Д. Лернер у праці «Перехід традиційного суспільства: модернізація Близького Сходу» [7] підкреслює значення мас-медіа у формуванні відкритості до змін у традиційних суспільствах. Своєю чергою, М. Маклуен у праці «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини» [8] аналізує вплив медіа не лише як засобу комунікації, а як потужного чинника, що трансформує культуру, мислення та соціальні взаємодії.

Серед постмодернізаційних підходів важливими є дослідження, присвячені концепції «множинності» модернізації. Наприклад, Ш. Айзенштадт у праці «Традиції, зміни та сучасність» [9] розвиває ідею множинних модернізаційних траєкторій, що залежать від історичного і культурного контексту. І. Валлерстайн у своїй книзі «Світ-система модерну» [10] аналізує модернізацію крізь призму «світ-системного» підходу, акцентуючи на нерівності між центром і периферією.

Значний внесок у теоретичне осмислення постмодернізму зробив П. Козловський у праці «Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку» [11], де він розглядає постмодерну епоху як фазу глибоких культурних і ціннісних зрушень, викликаних технологічним прогресом.

Окрема лінія досліджень зосереджена на трансформації суспільства під впливом інформаційно-технологічних змін. Е. Тоффлер у праці «Третя хвиля» [12] описує перехід від індустріального до інформаційного суспільства як глибоку цивілізаційну зміну. М. Кастельс у праці «Інтернет-галактика: міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства» [13] та у роботі «Інформаційна епоха: економіка, суспільство та культура» [14] пропонує концепцію «мережевого суспільства», в якому інформація й комунікація стають основними ресурсами влади та розвитку.

Серед досліджень, у яких модернізація розглядається як складний, динамічний і суперечливий процес, що вимагає глибокої рефлексії, варто виокремити праці У. Бека «Суспільство ризику: назустріч новій сучасності» [15] та «Рефлексивна модернізація: політика, традиції та естетика в модерному соціальному устрої» [16], де йдеться про нові ризики, породжені самою модернізацією. Е. Гіденс у працях «Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя» [17] та «Наслідки модерну» [18] досліджує, як глобалізація та технології трансформують повсякденне життя, викликаючи потребу в постійному переосмисленні особистої ідентичності.

Вплив глобалізації на соціокультурні трансформації широко висвітлюється у працях Р. Робертсона – «Глобалізація: соціальна теорія та глобальна культура» [19], А. Аппадурія – «Сучасність в цілому: культурні виміри глобалізації» [20] та Д. Хелда – «Глобальні трансформації: політика, економіка та культура» [21].

Особливу увагу просторовому аспекту глобалізації приділяє С. Сассен у праці «Глобальне місто: Нью-Йорк, Лондон, Токіо» [22], в якій аналізується роль мегаполісів як центрів глобальної влади, капіталу та нерівності.

З. Бауман у працях «Глобалізація: наслідки для людини і суспільства» [23] та «Плинна сучасність» [24] висвітлює динаміку соціальних процесів у глобалізованому світі, наголошуючи на нестабільності, невизначеності та втраті традиційних орієнтирів.

Ю. Габермас, своєю чергою, у праці «Теорія комунікативної дії» (у 2-х томах) [25; 26] обґрунтовує ідею, що трансформаційні процеси мають бути засновані на раціональній комунікації, суспільному діалозі та демократичній участі громадян у формуванні норм і цінностей.

Серед сучасних зарубіжних досліджень, присвячених різним аспектам соціокультурної трансформації, варто виокремити праці Ш. Зубофф «Епоха капіталізму спостереження: боротьба за людське майбутнє на новому рубежі влади» [27], де аналізується нова парадигма цифрової влади, та Б. Ч. Хана – «Психополітика: неолібералізм та нові технології влади» [28] та «Суспільство прозорості» [29], у яких досліджується вплив цифрових технологій на психологію, політику та міжособистісні відносини.

У контексті цифрової економіки Н. Сרнічек у праці «Платформний капіталізм» [30] аналізує трансформацію ринкових структур і механізмів контролю. С. Пінк у своїй книзі «Заняття візуальною етнографією: зображення, медіа та репрезентація в дослідженнях» [31] звертає увагу на роль зображень і цифрових медіа в конструюванні культурного досвіду.

Х. Роза у своїй праці «Резонанс: соціологія наших відносин зі світом» [32] акцентує на важливості емоційного й екзистенційного виміру в сучасному суспільстві, наголошуючи, що прискорення соціального часу призводить до втрати глибоких зв'язків із навколишнім світом. Т. Макміллан Коттом у збірці «Товстий: та інші нариси» [33] порушує проблеми

соціальної нерівності, тілесності та дискримінації, демонструючи, як культурні уявлення про тіло пов'язані з класом, расою та владою. Подібні питання висвітлює Т. Х. Еріксен у книзі «Перегрів: антропологія прискорених змін» [34], де йдеться про вплив глобалізації та прискорення життєвого темпу на суспільну стабільність і культурну ідентичність.

Вагомий внесок у сучасну критичну думку зробили також Дж. Дін із працею «Товариш: есе про політичну приналежність» [35], А. Мбембе «Критика чорного розуму» [36], Н. Фрейзер «Терези справедливості: переосмислення політичного простору в глобалізованому світі» [37], М. Фішер «Капіталістичний реалізм: чи немає альтернативи?» [38] та Д. Ліон «Стеження після Сноудена» [39]. Їхні дослідження стосуються постколоніального досвіду, політичної ідентичності, криз лівої думки, культури спостереження й інформаційної безпеки.

Питання тілесності, суб'єктності, сексуальності та перформативності глибоко досліджуються в працях Д. Батлер «Нотатки до перформативної теорії монтажу» [40] і П. Б. Прес'ядо «Тесто-наркоман: секс, наркотики та біополітика в еру фармакопорнографії» [41]. Д. Харавей у роботі «Залишаючись з проблемою» [42] пропонує радикальне переосмислення взаємодії людини з іншими формами життя у добу екологічної кризи, а Ю. Н. Харарі у праці «Homo Deus: за лаштунками майбутнього» [43] описує трансгуманістичні перспективи людства в умовах стрімкого розвитку технологій.

З. Туфекчі у своїй книзі «Twitter і сльозогінний газ» [44] досліджує силу та вразливість цифрового активізму, зосереджуючись на його потенціалі та межах у контексті сучасних соціальних рухів. Є. Іллуз у праці «Чому любов завдає болю» [45] пропонує соціологічне пояснення емоційної кризи в епоху капіталізму, демонструючи, як ринкові механізми проникають у сферу інтимних стосунків і впливають на досвід кохання та близькості.

Серед вітчизняних досліджень, присвячених соціокультурним трансформаціям, варто виокремити праці Є. Борінштейна «Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства» [46], С. Катаєва «Суспільні перетворення в умовах комбінованого суспільства: випадок України» [47], О. Семашка «Соціологія мистецтва» [48].

Н. Костенко у своїх роботах «Ідентичності у «posthuman» стані» [49] та «Публічне і приватне: реконфігурація взаємодій у громадянському акті» [50] зосереджується на проблематиці ідентичності, медіарепрезентацій, культурної гібридизації та впливу кризових подій на колективну свідомість.

А. Ручка аналізує трансформаційні зміни у сфері ціннісних орієнтирів у працях «Цивілізаційні цінності соціальних комунікацій у глобалізованому світі» [51].

Л. Скокова у праці «Структура і динаміка культурно-дозвілєвих практик населення України» [52] приділяє увагу соціокультурній диференціації, споживчим практикам і трансформаціям дозвілєвої культури.

О. Копієвська у монографії «Трансформаційні процеси в культурі сучасної України» [53] пропонує структурований аналіз ключових змін у культурній сфері, виокремлюючи політичну, економічну, суб'єктну, ціннісну, інформаційно-комунікаційну та мистецьку моделі трансформацій.

Отже, як зарубіжні, так і вітчизняні дослідження демонструють надзвичайну складність і багатогранність соціокультурних трансформацій, акцентуючи на потребі міждисциплінарного підходу для глибшого розуміння змін у сучасному глобалізованому світі.

Метою статті є комплексний аналіз еволюції концепцій і теоретичних підходів до багатовимірності та множинності сучасних соціокультурних трансформацій у контексті глобалізації, впливу ключових глобальних викликів – цифровізації, урбанізації, екологічної

кризи та соціальної поляризації – на трансформацію соціальних структур, культури, ідентичності та засобів комунікації.

Виклад основного матеріалу. Багато дослідників, як іноземних, так і вітчизняних, досліджували проблему трансформації, пропонуючи різні підходи до її аналізу та осмислення. Попри значну кількість наукових праць, присвячених цій тематиці, поняття трансформації залишається відкритим для подальших досліджень. Це зумовлено багатогранністю самого явища, його динамічним характером необхідністю міждисциплінарного підходу до його вивчення. Саме тому важливо звернутися до різних концепцій і теорій, які пояснюють механізми трансформації, чинники, що її зумовлюють, а також наслідки в різних сферах людської діяльності.

Трансформаційні процеси найчастіше відбуваються в періоди переходу від одного історичного етапу розвитку до іншого. Тому, аналізуючи сучасні соціокультурні трансформації, варто пам'ятати, що спроби осмислення цих процесів беруть свій початок ще з давнини й тривають до сьогодні [53].

У середині ХХ століття багато дослідників почали розглядати соціокультурні трансформації як форму модернізації. Це було пов'язано з прагненням пояснити людству ті глибокі зміни, що відбувалися в слаборозвинених країнах, а також у тих країнах, які нещодавно звільнилися від колоніального гніту. Таким чином, дослідники намагалися пояснити процеси переходу від традиційного суспільства до сучасного, модернізованого [46].

Американські мислителі Сеймур Ліпсет і Волт Ростоу, а також французький філософ Реймон Арон, по-різному розглядали процеси модернізації, зосереджуючи увагу на їх зв'язку з демократичними перетвореннями та економічним розвитком. С. Ліпсет вважав, що економічне зростання є ключовою основою для становлення демократії, наголошуючи на важливості добробуту, освіти й соціальної мобільності, водночас визнаючи вплив політичної культури та історичного контексту [1]. В. Ростоу, своєю чергою, розглядав модернізацію як універсальний поетапний процес, у межах якого кожне суспільство проходить через п'ять (а згодом шість) послідовних стадій розвитку – від традиційного до індустріального, а в подальшому – до постматеріального суспільства [2]. Натомість Р. Арон наголошував на багатоманітності та неоднорідності шляхів модернізації, заперечуючи існування єдиної моделі прогресу. Він вважав, що індустріалізація не обов'язково веде до демократії, адже в певних історичних і політичних умовах може супроводжуватися утвердженням авторитарних режимів [3; 4].

Альтернативні підходи до розуміння модернізації запропонували Семюел Гантінгтон і Александер Гершенкрон, акцентуючи на її неоднозначних наслідках. С. Гантінгтон наголошував, що модернізація без ефективного політичного управління може призвести до нестабільності та хаосу, особливо в країнах зі слабкими політичними інституціями, де соціально-економічні зміни відбуваються швидше, ніж здатність держави адаптуватися до них [5]. Зі свого боку, А. Гершенкрон зосереджував увагу на нерівномірності модернізаційних процесів. Він стверджував, що країни з економічною відсталістю не можуть просто повторити шлях розвинених держав, а потребують власних, радикальніших стратегій розвитку з активною участю держави [6].

Інший підхід до аналізу модернізації запропонували Деніел Лернер і Маршалл Маклуен, які зосередилися на ролі засобів масової інформації. Д. Лернер підкреслював, що урбанізація, зростання рівня освіти та доступ до мас-медіа стимулюють відкритість до змін, формують емпатію та сприяють модернізаційним процесам навіть у традиційних суспільствах [7]. М. Маклуен, зі свого боку, вважав медіа ключовим чинником суспільних трансформацій. На його думку, вони змінюють не лише спосіб комунікації, а й структуру

мислення, культури та соціальних відносин. М. Маклуен виділяв послідовні етапи розвитку суспільства – від племінного через писемно-друковане до інформаційного, або «глобального села», де електронні технології радикально впливають на всі аспекти життя [8].

Таким чином, класичні модернізаційні теорії значною мірою мали виправдовувальний характер, адже розглядали традиційні суспільства як відсталі, а їхні культурні та політичні інститути – як застарілі пережитки минулого. Вплив Заходу в межах цих підходів вважався беззаперечно позитивним [46].

Проте з часом виявилась обмеженість цих теорій і їхня неспроможність пояснити новітні процеси, пов'язані зі становленням постіндустріального, інформаційного суспільства. Це спричинило кризу модернізаційного підходу. Починаючи з 1970-х років, у відповідь на ці виклики почали формуватися постмодернізаційні концепції, які намагалися переосмислити розвиток суспільств у контексті дедалі більшої глобалізації [46].

Одним із прикладів таких нових підходів до осмислення суспільного розвитку стала концепція «модернізації в обхід модернізму», що сформувалася у західній соціології в 1970-х роках. Її ключова ідея полягала в тому, що модернізаційний розвиток можливий без сліпого наслідування західних зразків і без необхідності платити високу соціальну чи культурну ціну за запозичені моделі. Такий підхід передбачав адаптацію модернізаційних процесів до локального контексту, з одночасним збереженням національної культурної ідентичності.

У цьому ж контексті альтернативні концепції модернізації запропонували Шмюель Айзенштадт та Іммануїл Валлерстайн, які виступили з критикою класичних уніфікованих теорій модернізації. Ш. Айзенштадт висунув концепцію «множинної модернізації», відповідно до якої кожне суспільство проходить власну, унікальну траєкторію розвитку, що визначається історичними, культурними та політичними особливостями. Він підкреслював, що модернізація не обов'язково веде до західної моделі демократії, а може реалізовуватися у різних формах [9]. І. Валлерстайн, своєю чергою, розглядав модернізацію в межах «світ-системного» підходу, згідно з яким глобальна нерівність між центром і периферією визначає структуру можливостей для розвитку. На його думку, країни периферії перебувають у стані системної економічної залежності від центрів глобальної влади, що обмежує їхній прогрес [10]. Обидва дослідники наголошували на необхідності комплексного підходу до аналізу модернізації, який враховує як внутрішні, так і зовнішні чинники сучасних соціальних трансформацій.

Новий вимір у розуміння трансформацій сучасного світу вносить німецький філософ і економіст Петер Козловський, який зробив вагомий внесок у теоретичне осмислення сутності постмодернізму, зокрема у визначенні його культурних особливостей. Він розглядає модернізацію як складний, багатовимірний процес, що охоплює не лише економічні, політичні та технологічні зміни, а й глибокі культурні та філософські трансформації. У своїй праці «Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку» [11] П. Козловський підкреслює, що технологічний прогрес в умовах постмодерного суспільства трансформує не лише спосіб життя, а й саму соціальну реальність, формуючи нові культурні ідентичності та моделі сприйняття світу. Він виступає проти спрощених і стандартизованих моделей модернізації, наголошуючи на важливості врахування історичного й культурного контексту, плюралізму та співіснування традиційного і сучасного. На думку П. Козловського, жодне суспільство не розвивається за однаковим сценарієм, а модернізація є відкритим, динамічним і багатогранним процесом, що не піддається уніфікованим моделям розвитку [11].

Ідеї трансформації сучасного суспільства під впливом технологій дістали подальший розвиток у працях Елвіна Тоффлера та Мануеля Кастельса. Е. Тоффлер у своїй праці

«Третя хвиля» [12] окреслив три ключові етапи історичного розвитку – аграрне, індустріальне та постіндустріальне (інформаційне) суспільства. Він підкреслював, що кожна наступна «хвиля» не знищує попередню, а трансформує її, створюючи нові моделі економічного, соціального та політичного устрою. Також, на його думку, перехід між цими стадіями неминуче супроводжується соціальними, економічними та політичними кризами, оскільки старі структури не встигають адаптуватися до нових реалій [12]. М. Кастельс, зі свого боку, запропонував концепцію «мережевого суспільства», в якому знання та інформаційні потоки стають основними ресурсами. Він наголошував, що в умовах глобалізації традиційні ієрархічні структури поступово змінюються гнучкими мережевими формами, які докорінно трансформують економіку, політику та культуру. У такому суспільстві головним механізмом взаємодії виступають глобальні комунікаційні мережі, які змінюють не лише структуру влади, а й сам спосіб життя [13; 14].

Інші підходи до осмислення модернізації як динамічного процесу запропонували також Ульріх Бек і Ентоні Гіденс. У. Бек висунув ідею, що сучасне суспільство вступило у фазу «рефлексивної модернізації», вказуючи на те, що сучасні глобальні ризики – екологічні, техногенні, економічні – є побічними наслідками попередніх етапів модернізації, з якими традиційні соціальні інститути більше не здатні ефективно справлятися [15; 16]. Натомість Е. Гіденс описує сучасну епоху як «високий модерн», у якому глобалізація та технології радикально трансформують повсякденне життя, змушуючи людей постійно переосмислювати власну ідентичність і адаптуватися до нових реалій [17; 18]. Обидва дослідники наголошують, що модернізація – це не завершений або лінійний процес, а складний, динамічний і суперечливий рух, який вимагає глибокої рефлексії, нових форм мислення та механізмів управління [16].

Культурний вимір глобалізаційних трансформацій розкривають підходи Роланда Робертсона й Арджуна Аппадурая. Р. Робертсон, який є одним із прихильників концепції глокалізації, наголошує, що глобалізація не веде до уніфікації культур, а навпаки – внаслідок взаємодії глобального й локального виникають нові, унікальні культурні форми [19]. А. Аппадурай, зі свого боку, висуває концепцію «глобальних потоків» – інформаційних, фінансових, культурних та міграційних, – які визначають сучасну структуру світу та впливають на формування нових соціальних зв'язків і культурних ідентичностей. Він підкреслює, що модернізація в умовах глобалізації є багатовекторним і нелінійним процесом, що відбувається під впливом постійної взаємодії між локальними особливостями й глобальними тенденціями [20].

Політичний вимір глобалізаційних трансформацій досліджують Девід Хелд і Саскія Сассен, акцентуючи на зміні ролі національних держав і формуванні нових центрів влади. Д. Хелд пропонує концепцію «космополітичної демократії» – моделі глобального управління, що передбачає функціонування наднаціональних політичних інституцій, здатних ефективно реагувати на глобальні виклики сучасного світу [21]. С. Сассен, на відміну від Д. Хелда, зосереджується на просторових аспектах глобалізації. У своїй праці «Глобальне місто: Нью-Йорк, Лондон, Токіо» [22] С. Сассен висуває концепцію «глобального міста» та досліджує, як мегаполіси трансформуються у «глобальні міста» – ключові вузли фінансової, економічної та політичної влади. Вона підкреслює, що ці зміни не сприяють вирівнюванню розвитку, а навпаки – ведуть до посилення глобальної нерівності та концентрації ресурсів у вибраних регіонах [22]. Обидва дослідники акцентують на тому, що глобалізація змінює традиційні уявлення про державність, владу та соціальну мобільність.

Інші аспекти проблеми трансформацій розглядають Зигмунт Бауман і Юрген Габермас, акцентуючи на нестабільності та ролі комунікації. З. Бауман висуває концепцію «рідкої

модерності» та описує сучасне суспільство як нестійке, мінливе й позбавлене сталих орієнтирів, у якому модернізація постає як безперервний процес адаптації до стрімких змін [23; 24]. Ю. Габермас натомість наголошує, що глибинні суспільні трансформації можливі лише за умови раціонального комунікативного діалогу та активної участі громадян у формуванні суспільних норм і цінностей. Він підкреслює, що джерело трансформацій слід шукати не лише у зовнішніх факторах, а у здатності людей критично мислити, ставити під сумнів наявні порядки й брати участь у демократичному процесі [25; 26].

Серед сучасних іноземних мислителів, які досліджували різні аспекти трансформаційних процесів в умовах глобалізації, варто виокремити таких, як Шошана Зубофф, Бьонг Чхоль Хан, Нік Срнічек, Сара Пінк, Хартмут Роза, Трессі Макміллан Коттом, Томас Хюлланд Еріксен, Джоді Дін, Ашиль Мбембе, Ненсі Фрейзер, Марк Фішер, Девід Ліон, Джудіт Батлер, Поль Б. Пресьядо, Донна Харавей, Ювал Ной Харарі, Зейнеп Туфекчі та Єва Іллуз. У своїх працях вони порушують актуальні проблеми впливу цифрових технологій на владу, суб'єктність і демократію, досліджують нові форми економічного та інформаційного контролю, прискорення соціального часу, трансформації тілесності, ідентичності та емоційної сфери в умовах пізнього капіталізму [27–45].

Крім того, ці дослідники аналізують гібридизацію культур у глобалізованому світі, постколоніальні структури домінування, формування концепцій транснаціональної справедливості, а також виклики, пов'язані з розвитком штучного інтелекту й екологічною кризою. Їхні підходи дозволяють розглядати трансформацію не лише в соціальному та політичному контексті, а й у глибших, більш особистісних і культурно-антропологічних вимірах, охоплюючи інтимне, біологічне та емоційне життя людини. Це свідчить про розширення меж сучасного наукового дискурсу й необхідність комплексного бачення трансформаційних процесів як невіддільної частини глобальної реальності [27–45].

Попри значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам суспільних трансформацій, спеціальні теорії соціокультурної трансформації досі залишаються відносно малорозвиненими. У цьому контексті за основу часто береться підхід, згідно з яким ключовим змістом трансформації в межах модернізації та постмодернізації є, за словами Барінгтона Мура молодшого, модернізація як тотальна трансформація [54]. Такий підхід передбачає глибокі й всеосяжні зміни в економічній, політичній, соціальній і культурній сферах, що охоплюють не лише інститути, а й способи мислення, цінності та стилі життя.

На думку українського дослідника Євгена Борінштейна, модернізацію слід розглядати як фундаментальний чинник соціокультурної трансформації, оскільки вона сформувалася як концепція прогресивних змін індустріального суспільства та стала символом змін у межах різних історичних епох, починаючи ще з античності. Водночас модернізація, за Є. Борінштейном, відображає прагнення кожної епохи осмислити саму себе у співвідношенні з культурною спадщиною античності [46].

Дослідник підкреслює, що сучасні науковці дедалі частіше трактують трансформацію як перехід суспільства до нового якісного стану, який вирізняється складною динамікою, нелінійністю та багатовекторністю [46].

Особливої актуальності питання соціокультурної трансформації набуло після краху соціалістичної системи у 1990-х роках, коли активізувалася розробка посткомуністичних теорій модернізації, зокрема в країнах колишнього соціалістичного блоку, включаючи Україну. Ці дослідження ґрунтувалися на масштабному емпіричному матеріалі та були зосереджені на аналізі трансформаційних процесів останнього десятиліття ХХ століття.

Спільною рисою посткомуністичних підходів є прагнення сформувати власну модель соціокультурного розвитку. Вони поєднують постмодернізаційні концепції з критичним

переосмисленням досвіду соціалістичного минулого, водночас наголошуючи на виявленні ключових тенденцій культурного розвитку в умовах нової соціальної реальності [55; 56].

В українській соціальній філософії закладено низку передумов для ґрунтовного вивчення соціокультурних трансформацій у різних сферах суспільного життя. Методологічну базу таких досліджень становлять, зокрема, праці Станіслава Катаєва та Олександра Семашка які аналізують поняття нової соціокультурної реальності як результату модернізаційних процесів перехідного періоду, спираючись на емпіричні спостереження та дослідницькі дані [47; 48].

Запропонована С. Катаєвим та О. Семашком систематизація характеристик і процесів сучасної соціокультурної реальності створює підґрунтя для більш точного аналізу трансформаційних процесів в окремих сферах суспільного життя. Водночас їхній підхід має певні обмеження – він не охоплює повною мірою специфіку постмодернізаційних процесів в українському культурному контексті. Визначені цими дослідниками риси соціокультурної реальності потребують подальшого уточнення й поглибленого аналізу, з урахуванням новітніх тенденцій культурного розвитку та глобальних викликів сучасності.

Значний внесок у дослідження соціокультурних трансформацій зробили Наталія Костенко, Анатолій Ручка та Людмила Скокова. Їхні роботи не лише висвітлюють системний характер трансформаційних процесів, а й поглиблено аналізують соціокультурну диференціацію та інституційні зміни в культурно-комунікативній сфері. Особливу увагу ці дослідники приділяють взаємозв'язку між публічним і індивідуальним у культурному житті, трансформації комунікативних процесів і дозвілєвих практик, а також рівню залученості населення до культурних процесів на основі даних соціологічного моніторингу [49–52].

Окремий аналітичний акцент у цих дослідженнях зроблено на етнокультурних установах населення, що дає змогу більш комплексно окреслити загальну картину соціокультурних змін в Україні протягом останніх десятиліть.

У цьому контексті варто також звернути увагу на монографію Ольги Копієвської «Трансформаційні процеси в культурі сучасної України», у якій представлено ґрунтовний і структурований аналіз соціокультурних трансформацій. Авторка досліджує різні аспекти цих змін, систематизуючи їх у межах кількох аналітичних моделей, що дозволяє глибше зрозуміти характер і динаміку трансформаційних процесів. Серед виокремлених нею моделей – політична, економічна, суб'єктна, ціннісна, інформаційно-комунікаційна та модель трансформації в мистецтві [53].

Отже, сучасна українська наука вже має сформовану базу для осмислення соціокультурних трансформацій, що виявляється у ґрунтовних теоретичних і емпіричних напрацюваннях вітчизняних дослідників. Водночас динаміка сучасних змін вимагає подальшого розширення методологічних підходів, глибшої інтерпретації постмодернізаційних процесів і врахування новітніх глобальних викликів – цифрових технологій, війни, культурної фрагментації та зростання інституційної недовіри. Такий підхід відкриває нові перспективи для аналізу сучасної соціокультурної реальності в контексті глобальних перетворень.

Висновки. Підсумовуючи можемо сказати, що соціокультурна трансформація постає як складний, багаторівневий і багатовимірний процес, що охоплює всі сфери суспільного життя – від економіки, політики, культури й освіти до комунікаційних технологій, екології, тілесності, медіа, ідентичності та сексуальності. Її динамічна природа зумовлюється як внутрішніми суспільними чинниками, так і зовнішніми глобальними викликами – цифровізацією, урбанізацією, інформаційним перенасиченням, екологічними загрозами, дедалі більшою соціальною нерівністю, технологічними проривами та кризою традиційних форм

ідентичності. Відповідно, вивчення соціокультурних трансформацій потребує подальшого системного й міждисциплінарного аналізу із залученням інструментів соціології, філософії, культурології, політичної науки, антропології, медіадосліджень, технологічних студій та екологічної думки.

Починаючи з 50–60-х років XX століття, наукове осмислення соціокультурних трансформацій зазнало істотних змін. Від уніфікованих модернізаційних моделей, що відображали західну логіку поступу, наука поступово перейшла до концепцій, які визнають множинність шляхів розвитку, їхню історичну обумовленість, культурну специфіку та залежність від поєднання глобальних трендів і локальних особливостей. Концептуальні підходи 70–90-х років XX століття та початку XXI століття – такі як «рефлексивна модернізація» (У. Бек), «рідка модерність» (З. Бауман), «мережеве суспільство» (М. Кастельс), «глокалізація» (Р. Робертсон), «глобальні потоки» (А. Аппадурай), «глобальні міста» (С. Сассен), «космополітична демократія» (Д. Хелд) – засвідчують зміщення наукового фокуса: від уявлень про стабільність до усвідомлення нестабільності, від універсальності до множинності, від акценту на структуру до розуміння динаміки соціальних процесів.

Паралельно з цим, у працях сучасних мислителів – Ш. Зубофф, Б. Ч. Хана, С. Пінк, Н. Фрейзер, М. Фішера, Д. Ліона, Д. Батлер, П. Б. Пресьядо, Д. Харавей, Ю. Н. Харарі та інших – соціокультурна трансформація розглядається не лише як соціальний чи політичний процес, а як глибокий культурний зсув. Ці дослідники фокусують увагу на таких ключових темах, як цифровий контроль, алгоритмічне управління, трансформація тілесного досвіду, переосмислення сексуальності, емоційного простору, часу, публічності та уявлень про соціальну справедливість. Завдяки такому підходу сучасне розуміння трансформації виходить за межі аналізу суто інституційних змін, охоплюючи тонкі пласти людської свідомості, чуттєвості та колективної уяви.

Вітчизняні дослідники – зокрема Є. Борінштейн, С. Катаєв, О. Семашко, Н. Костенко, А. Ручка, Л. Скокова та О. Копієвська – активно долучилися до аналізу процесів соціокультурної трансформації, адаптуючи світові теоретичні напрацювання до українського постсоціалістичного контексту. Їхні дослідження заклали підґрунтя для формування локалізованих моделей соціокультурної трансформації, що поєднують осмислення радянської спадщини з актуальними викликами глобалізації, інформаційної революції, демографічних змін і культурної фрагментації.

Однак ці теоретичні засади потребують подальшого оновлення з урахуванням новітніх реалій – зокрема цифрового розриву, воєнних конфліктів, зростання недовіри до інституцій, накопичення травматичного досвіду в масовій свідомості та виникнення нових форм солідарності в умовах кризи. Саме ці фактори мають стати предметом поглибленого емпіричного аналізу та концептуального осмислення в межах сучасної соціофілософської науки.

Отже, соціокультурна трансформація є не лише об'єктом наукового дослідження, а й важливим інструментом для глибшого розуміння зміненої структури сучасного світу. Її всебічний аналіз є не просто академічною вимогою, а необхідною умовою для побудови справедливого, демократичного та життєздатного суспільства. Дослідження соціокультурних трансформацій допомагає краще усвідомити, ким ми є сьогодні, в якому світі живемо та якими шляхами можемо розвиватися надалі як людство.

Список використаної літератури

1. Lipset S. M. Political man: the social bases of politics. Garden City, New York : Doubleday & Company, 1960. 432 p.

2. Rostow W. W. *Politics and stages of growth*. Cambridge; New York : Cambridge University Press, 1971. 424 p.
3. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: Монтеस्क'є, Конт, Маркс, Токвіль, Дюркгайм, Парето, Вебер / ред. О. Жупанський ; пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ : Юніверс, 2004. 392 с.
4. Aron R. *Democracy and totalitarianism* / ed. by J. Pitt-Rivers, E. Gellner ; trans. from English by V. Ionescu. London : Weidenfeld and Nicolson, 1968. 262 p.
5. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат, 2020. 448 с.
6. Gerschenkron A. *Economic backwardness in historical perspective: a book of essays*. Cambridge, Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press, 1962. 456 p.
7. Lerner D., Pevsner L. W. *The passing of traditional society: modernizing the Middle East*. New York : The Free Press, 1958. 466 p.
8. McLuhan M. *Understanding media: the extensions of man*. Berkeley, California : Gingko Press, 2013. 335 p.
9. Eisenstadt S. N. *Tradition, change, and modernity*. New York : John Wiley & Sons, 1973. 367 p.
10. Wallerstein I. *The modern world-system IV: centrist liberalism triumphant, 1789–1914*. Berkeley, California : University of California Press, 2011. 378 p.
11. Козловський П. Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку. *Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями. Хрестоматія* / ред. С. Удовік ; упоряд.: В. Лях, В. Пазенок. Київ : Ваклер, 1996. С. 214–294. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Liakh_Vitalii/Suchasna_zarubizhna_filosofia_Techii_i_napriamky_Khrestomatia.pdf (дата звернення: 14.04.2025).
12. Тоффлер Е. Третя хвиля / ред. В. Шовкун ; пер. з англ. А. Євса. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
13. Кастельс М. Інтернет-галактика: міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / ред. Т. Щербаченко ; пер. з англ. Е. Ганиш, А. Волкова. Київ : Ваклер, 2007. 304 с.
14. Castells M. *The information age: economy, society, and culture*. 2nd ed., with a new pref. Malden, Massachusetts; Oxford, UK : Wiley-Blackwell, 2010. Vol. 1: *The rise of the network society*. 625 p.
15. Beck U. *Risk society: towards a new modernity*. London : Sage Publications, 1992. 262 p.
16. Beck U., Giddens A., Lash S. *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford, California : Stanford University Press, 1994. 225 p.
17. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н. Поліщук. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
18. Giddens A. *The consequences of modernity*. Cambridge : Polity Press, 1990. 186 p.
19. Robertson R. *Globalization: social theory and global culture*. London : Sage Publications, 1992. 211 p.
20. Appadurai A. *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1996. 229 p.
21. Held D., McGrew A. G., Goldblatt D., Perraton J. *Global transformations: politics, economics and culture*. Cambridge, UK : Polity Press, 1999. 515 p.
22. Sassen S. *The global city: New York, London, Tokyo*. 2nd ed. Princeton : Princeton University Press, 2001. 448 p.
23. Бауман З. Глобалізація: наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. 110 с.
24. Bauman Z. *Liquid modernity*. Cambridge : Polity Press, 2000. 228 p.
25. Habermas J. *The theory of communicative action* / trans. from German by T. McCarthy. Boston : Beacon Press, 1984. Vol. 1: *Reason and the rationalization of society*. 560 p.

26. Habermas J. The theory of communicative action / trans. from German by T. McCarthy. Boston : Beacon Press, 1987. Vol. 2: Lifeworld and system: a critique of functionalist reason. 458 p.
27. Zuboff S. The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.
28. Han B.-C. Psychopolitics: neoliberalism and new technologies of power / trans. from German by E. Butler. London; New York : Verso, 2017. 96 p.
29. Han B.-C. The transparency society / trans. from German by E. Butler. Stanford, California : Stanford University Press, 2015. 72 p.
30. Srnicek N. Platform capitalism. Cambridge, UK; Malden, MA : Polity Press, 2017. 120 p.
31. Pink S. Doing visual ethnography: images, media and representation in research. 2nd ed. London; Thousand Oaks, California : SAGE Publications, 2007. 234 p.
32. Rosa H. Resonance: a sociology of our relationship to the world / trans. from German by J. Wagner. Cambridge : Polity Press, 2019. 576 p.
33. McMillan Cottom T. Thick: and other essays. New York : The New Press, 2019. 248 p.
34. Eriksen T. H. Overheating: an anthropology of accelerated change. London : Pluto Press, 2016. 192 p.
35. Dean J. Comrade: an essay on political belonging. London; New York : Verso, 2019. 176 p.
36. Mbembe A. Critique of black reason / trans. from French by L. Dubois. Durham, North Carolina : Duke University Press, 2017. 240 p.
37. Fraser N. Scales of justice: reimagining political space in a globalizing world. New York : Columbia University Press, 2009. 224 p.
38. Fisher M. Capitalist realism: is there no alternative?. Winchester, UK. Washington, USA : Zero Books, 2009. 81 p.
39. Lyon D. Surveillance after Snowden. Cambridge, UK : Polity Press, 2015. 120 p.
40. Butler J. Notes toward a performative theory of assembly. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 2015. 256 p.
41. Preciado P. B. Testo junkie: sex, drugs, and biopolitics in the pharmacopornographic era / trans. from French by B. Benderson. New York : The Feminist Press at the City University of New York, 2013. 429 p.
42. Haraway D. J. Staying with the trouble: making kin in the Chthulucene. Durham, North Carolina; London, UK : Duke University Press, 2016. 312 p.
43. Harari Y. N. Homo Deus: a brief history of tomorrow. New York : HarperCollins, 2017. 464 p.
44. Tufekci Z. Twitter and tear gas: the power and fragility of networked protest. New Haven; London : Yale University Press, 2017. 360 p.
45. Illouz E. Why love hurts: a sociological explanation. Cambridge, UK; Malden, MA : Polity Press, 2012. 304 p.
46. Борінштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук : 09.00.03. Одеса, 2010. 460 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0510U000529> (дата звернення: 20.04.2025).
47. Катаєв С. Суспільні перетворення в умовах комбінованого суспільства: випадок України. *Український соціологічний журнал*. 2009. № 1–2. С. 66–70. URL: https://library.kre.dp.ua/Books/2-4%20kurs/Соціологія/Український_соціологічний_журнал_№_1-2_2009.pdf (дата звернення: 16.04.2025).
48. Семашко О. Соціологія мистецтва : навч. посіб. Київ : ДАКККиМ, 203. 266 с. URL: http://library.nakkkim.edu.ua:8080/libdoc/knugu/knygy2/sociologiya/semashko_o_m_sociologiya_mystectv.pdf (дата звернення: 16.04.2025).

49. Костенко Н. Ідентичності у «posthuman» стані: локальність війни та глобальний світ. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 4. С. 5–21. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2023-4/3.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).
50. Костенко Н. Публічне і приватне: реконфігурація взаємодій у громадянському акті. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 2. С. 53–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2019_2_4 (дата звернення: 16.04.2025).
51. Ручка А. Цивілізаційні цінності соціальних комунікацій у глобалізованому світі (дослідження Валентини Судакової). *Культурологічна думка*. 2019. № 15. С. 211–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2019_15_24 (дата звернення: 16.04.2025).
52. Скокова Л. Структура і динаміка культурно-дозвіллевих практик населення України. *Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг*. 2011. Т. 1. Аналіт. матеріали. С. 458–470. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/soc-mon-2011.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).
53. Копієвська О. Трансформаційні процеси в культурі сучасної України : монографія. Київ : НАКККиМ, 2014. 296 с.
54. Moore B. Jr. Social origins of dictatorship and democracy: lord and peasant in the making of the modern world. Boston : Beacon Press, 1966. 559 p.
55. Кравчук О. Модерн як соціокультурний феномен. Львів : Світ, 1999. 53 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000012988> (дата звернення: 20.04.2025).
56. Touraine A. Return of the actor: social theory in postindustrial society / trans. from English by M. Godzich. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1988. 171 p.

MULTIDIMENSIONALITY AND MULTIPLICITY OF MODERN SOCIOCULTURAL TRANSFORMATIONS: THE EVOLUTION OF THEORETICAL APPROACHES

Natalia Golovina

*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
Faculty of Pedagogical and Artistic Education, Department of Fine Arts
Ostrohradskoho str., 3, 36000, Poltava, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2915-5869>*

Eduard Dariuha

*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
Faculty of Technology and Design,
Department of Cultural Studies, Philosophy and Museum Studies
Ostrohradskoho str., 3, 36000, Poltava, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0008-5819-4895>*

The article attempts to pose the problem of the need for a comprehensive interdisciplinary understanding of the multidimensionality and plurality of contemporary socio-cultural transformations taking place in the context of accelerated globalization. The primary goal of the study is a thorough analysis of the evolution of conceptual interpretations of multidimensionality and plurality in modern socio-cultural transformations, as well as theoretical approaches to understanding the changes affecting social structures, cultural models, identities, and means of communication in today's world. Special attention is given to the impact of key global challenges – digitalization, urbanization, the ecological crisis, and increasing social polarization – on the dynamics of change that influence not only institutional frameworks but also the deeper psychocultural levels of human existence.

The study traces the evolution of scholarly thought from classical modernization theories, which aimed at unified models of progress, to contemporary post- modernization concepts that emphasize the plurality, fragmentation, hybridity, nonlinearity, and contextuality of socio-cultural transformations. The contributions of leading domestic and international researchers are analyzed, highlighting their interpretation of socio-cultural transformations as multi-level and interrelated processes that require analysis at both the macro-social and micro-cultural levels. The necessity of further deepening the interdisciplinary approach to studying transformations is substantiated, involving sociology, philosophy, cultural studies, anthropology, media studies, and technology studies. It is concluded that critical reflection on socio-cultural transformations is a key prerequisite for understanding the nature of global changes and for developing strategies for sustainable, just, and viable development of society in the 21st century.

Key words: transformation, modernization, «multiplicity modernization», «reflexive modernization», post-modernization, globalization, glocalization.